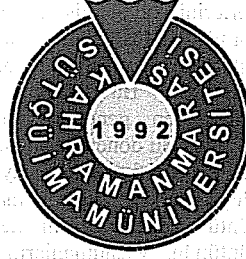

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ULUSLARARASI İSLÂM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU
CİLT III

International Symposium On Islam And Model
Human

المؤتمر الدولي عن الإسلام والإنسان النموذجي

26-27-28 Nisan 2018 – KAHRAMANMARAŞ

Adres:

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü
(0 344 223 76 71)

&

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı
Tel: (0344 300 27 01)–

e-mail:

islamvemodelinsansempozyumu@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU
26-27 NİSAN 2018**

İmtiyaz Sahibi

Fatih Mehmet ERKOÇ
Büyükşehir Belediye Başkanı

Genel Yayın Koordinatörü

Cevdet KABAKCI
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa SEMERCI
Kültür ve Turizm Şube Müdürü

Editör

Prof. Dr. M.Akif ÖZDOĞAN
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA
Arş. Gör. Sezai KORKMAZ
Arş. Gör. İrfan KARA

Yayına Hazırlayan

Ömer Yalçın OVA - Mehmet CANLI

Dizgi&Mizanpaj ve Tasarım

Arş. Gör. Sezai KORKMAZ - Arş. Gör. İrfan KARA
Fikir Ajans

ISBN

978-605-4996-62-9 (Tk.) - 978-605-4996-63-6

Basım Tarihi: 2018

Yapım & Baskı: Fikir Ajans

Yönetim Yeri

Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı

Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü

0 (344) 225 24 15 - 16

www.kahramanmaras.bel.tr

**Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kahramanmaraş Büyükşehir
Belediyesinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.**

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İMAM MATÜRİDİ'YE GÖRE MODEL İNSAN OLMANIN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Ramazan BİÇER¹

Özet

Model insan olmada davranış ve tutumlara yansıyan psikolojik faktörlerin etkisi genel bir kabuldür. Kur'an'da bu etkenler belirtilirken, model insan olmayaya engel olan sapmalar da, önemle vurgulanmıştır. Ehl-i Sünnet imamlarından Mâtürîdî, bu manileri kelâm verileri çerçevesinde özenle yorumlamıştır. Daha çok beşerî bağlamda değerlendirilen bu engeller, imanın mahalli olan kalbin fonksiyonlarıyla bağlantılıdır. Kur'an ifadeleri ve Mâtürîdî'nin yorumları çerçevesinde ele alınan, model insan mâni olan beşerî-aklî sapmaların direkt kalbe yansıması, bir anlamda inanç konularındaki akıl-kalp ilişkisine göndermede bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Mâtürîdî, Model insan, insanî zaafılar, akıl.

Giriş

Model insan, Kur'an'ın ifadesi doğrultusunda "üsve-i hasene" niteliğine sahip olandır. Elmalılı Hamdi Yazır'a göre üsve, teessi edilecek, yani uyulacak, arkasından gidilecek örnek, meşk, nümüne-i imtisal demektir. Burada üsvelik, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmaya inanıp Allah'ı çok zikretmekte olan kimseler için olup, sadece dünya hayat ve süsünü arayanlar ve Allah'ı, ahireti düşünmeyenler için söz konusu değildir (Yazır, 33/21).

İsfehani'ye göre üsve, iyi veya kötü, üzüntü veya sevinç veren, başkalarına örnek teşkil edecek haslet demektir. Teessî ise, örnek veya model kişiye uymak ve onun ardınca gitmek anlamına gelmektedir.

Kur'an'da üsve-i hasene kavramı, Hz. Muhammed yanında (el-Ahzab 33/21) Hz. İbrahim hakkında da kullanılmıştır (el-Mümtehine 60/4, 6). Mümtehine ayetinin ifadesi doğrultusunda üsve-i hasene niteliğine sahip olan Hz. İbrahim ve yoldaşlarındaki bu öncülük, Tanrı'yı ve ahiret gününü umud edenlere yöneliktir (Mâtürîdî, 2007; 322-324).

Allah Rasûlü'nü ümmete model olarak sunan: "Peygamber size neyi verdiyse alın, neyi yasakladıysa ondan sakının" (el-Haşr 59/7) ayeti bulunmaktadır.

Tasavvufta buna "insan-ı kâmil" denmiştir. Üsve-i hasene olan insan-ı kâmil mertebesine ise "ancak tahalluk bi-ahlakillah" şeklinde ifade edilen Allah'ın ahlaki ile ahlaklanmak sayesinde ulaşılabileceği belirtilmiştir. İslam filozofları nezdinde bu ifade, "Teşebbüh bil-vacib/Allah'a benzemek" şeklindedir. Sufi ve filozofların maksadı, farklı terimlerle ifade etmekler birlikte, aynıdır. Bunun anlamı ise, Allah'ın isimleriyle bezenmek demektir. Buna göre model insan, ki aynı zamanda o iyi bir Müslüman demektir, Allah'ın isimleriyle bezenerek, onları kendi âleminde ve dış dünyada yansıtan demektir. Bu doğrultuda Allah'ın isimlerini kendi bireysel ve toplumsal boyutta benimseyen, özümseyen ve yaşayan kimse, model insan statüsündedir.

Kur'an'daki müminlerin özelliklerini bildiren ayetlere bakıldığında "Onlar asla ümitsizliğe kapılmazlar" (ez-Zümer 39/53; el-Hicr 15/55) ayeti gibi psikolojik ayetlerin yanında, "yoksulları korurlar" (el-Mearic 70/24-25; el-İnsan 76/8) ve "Suçlulara arka çıkmazlar" (el-Mümtehine 60/1; el-Mücadele 58/22) ayetleri, model insanın, içsel ve dışsal niteliklerini anlatmaktadır.

¹ Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. rbicer@sakarya.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Muhammed İkbâl'e göre Müslüman, insanî ve imanî olmak üzere iki boyuta sahiptir. İnsanî yön, herkeste ortak olan niteliklerdir. İmanî boyut ise ona yüklenen özel bir görev olup, Hakk'ın sırlarından bir sır, dünyanın temel direklerinden bir direk ve insanlığın muhtaç olduğu bir ihtiyaçtır. Beşeriyetin ona olan ihtiyacı su, hava ve ışığa olan ihtiyacından az değildir. Bu yüzden Müslüman İslâm'ı haykırmalıdır. Ortam ne kadar değişirse değişsin, hayat ne türlü gelişme kaydederse etsin sabit hakikati ve İslâm'ı ayakta tutmaya çalışan, yobazlığa karşı çıkan, dinamik bir İslâm anlayışını yerleştirmeye ve yaygınlaştırmaya çalışan insan ideal Müslümandır (Albayrak, 1998:245).

İkbâl'in çizdiği insan modelinde ana kavramlar olan kendini gerçekleştirme, benliğini geliştirme, şahsiyetini ortaya koyma, ideal sahibi olma, aksiyonda bulunma hedefleri Müslümanın tarihsel sorumluluk çizgisine eklenecek olan halkanın, önceliklerini lâyıkıyla temsil edebilmeleri içindir. Zincire eklenen yeni halka, insan-ı kâmil yani ideal insan, aynı zamanda model insan olmalı ki sahip olacağı temsil yeteneğiyle geleceğe bir şeyler aktarabilsin. İkbâl'e göre ancak ideal insan tarihî dönüşümü yapabilir. Çünkü o, kendisini kendi ötesinde bir ideale adanarak gerçekleştirmiş insandır (Albayrak, 1998:244).

Matürîdî'ye göre model insan, aklı ve irade ile eylemlerini gerçekleştiren kimsedir. Ona göre insanın Allah'ın varlığını bilip tasdik etmekle yükümlü olmasının temel dayanağı da bu akıldır (Biçer, Sezgin, 2017). Bu tür aklın basit bir zekâdan peygamberlerin akıllarına kadar varan birçok derecesi vardır. Buna. Allah vergisi olduğu için. mevhûb, matbû', kuwe-i kudsiyye adları da verilir (Yavuz, 1989). Model insan bu nitelikleri kendisinde barındıran kimsedir. Matürîdî'ye göre duyular âleminin sırlarını öğrenmek, yaratıcının varlığını bilmek ve nasları anlamak için akla başvurulması gerekir. Hatta Allah'a iman etmek naklen değil aklen vaciptir. Yani akıl din olmadan da bazı hususları vacip kılabilir. Ancak yine de akıl naklin önüne geçemez. Çünkü bütün dini gerçekleri idrak etmekte yeterli değildir (Yavuz, 1989). Buna göre model insan niteliğini taşıyacak kimse, akıl ve kalbin eylemlerini birlikte yürütebilendir. Bu durumda model insan olma niteliğine sahip kimselerin başında peygamberler gelir. Aynı zamanda bu, peygamberlerin metodu benimseyen kimseler de model insan statüsündedir (Önal, 2013, 355).

Matürîdî'ye göre model insan olmanın önündeki engeller

1-Aklın Zafiyetleri.

Mâtürîdî'ye göre hakikatlerin bilinmesine ulaştırılan ana yollar, duyular aracılığıyla oluşan idrak, istidlâl ve haberdir. Aklın bir ürünü olan istidlâl ve nazar, Mâtürîdî'ye göre zorunludur. Ancak şeytan vesvesesiyle insanı nazar eyleminden alıkoymaya çalışır. Zira şeytanın işi, aklın işlerliğine engel olmaktır. Nitekim şeytan çeşitli bahaneler ileri sürerek, insanı aklını kullanmaktan alıkoymaya çalışır. Zira akıl, varlıklar üzerinde düşünerek, onun bir yaratıcısı olduğunu anlar, ardından da ona itaati teşvik ederek, bireyi nefsanî ve shevânî arzularından uzak tutmaya çalışır.

Aklın ana karakterinin, kendisinin kullanılmasının ihmal edilmesine karşı bir direnişe geçmek olduğunu söyleyen Mâtürîdî, İlâhî sahaya ait hususları da sorgulama temayülünün, onun tabiatı gereği olduğunu kabul etmiştir. Bu nedenle teklifin akıl bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtirken Allah'ın, insan aklının kabul edemeyeceği hiçbir emri vermediğini kaydetmeyi de ihmal etmez. Nitekim müellife göre akliyyât, araştırma ve inceleme sonucu ulaşılan tevhid, peygamberlik ve diğer bilgileri içermektedir.

Hakikatin anlaşılmasında başvurulacak yegâne ölçünün akıl olduğunu düşünen Mâtürîdî, her halükarda aklın, sınırsız bir niteliğe sahip olmadığını da kabul etmiştir (Biçer, Sezgin, 2017). Ona göre aklın kendisine özgü bazı zayıflıkları ve afetleri vardır. Nitekim akli delillerin çokluğu, vesvese ve tereddüdün

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gölgeleyemeyeceği gerçek bilgiyi sağlamaz. Zira makul âlemin çok karmaşık olması, ince ve dakik boyutları bulunması, göz ardı edilemez realitelere sahiptir.

Hakikatlere ulaşmanın da insan zihninde oluşan bir idrak sonucu olduğunu benimseyen Mâtürîdî, idrakin de sınırlı ve hacimli bir şeyi kapsayıp ihata ettiğini savunur. Oysaki Allah sınır ve hacimle nitelendirilmekten münezzehtir. Zira sınırlı oluş, bir sona eriştir ve daha üstün olmaktan aciz kalıştır. Sınırlılık, eninde sonunda nihayete eren bitişik cüzler statüsünden ibaret iken, Allah bölünmez bir zâtî birliğe sahiptir. Buna göre sınırlı bir varlık olan aklın, sınırsız statüdeki tanrıyı algılaması mümkün değildir.

Aklın yeteneklerinin belirli olması nedeniyle, kendisine çizilen alanı aşamayacağını düşünen Mâtürîdî, bu bağlamda insana yönelik olması itibarıyla güzel görünen birçok durumun, asıl olarak çirkin olabileceği, düzenli görünenlerin de zâtında bozuk olduğunu sezme yeteneğinin akıldaki bulunduğunu söyler. Ancak bunun her zaman geçerli olamayacağını öne süren müellif, bazen kendi alanına giren hikmet ve sefahin mahiyetini anlamaktan alıkoyan engellerin, aklın gerçeği anlamasında şaşırtıcı bir fonksiyonlarda bulunacağını kabul eder. Buna rağmen, salim bir akıl ve sağlıklı bir duyguya sahip bir kimsenin, fikrî problemleri rahatlıkla halledebileceğini savunur.

Mâtürîdî, model insan olmaya engel olan nitelikler şöyledir:

-Hakikate ulaştırarak delilleri incelemekten ve akıl yürütmekten yüz çevirip, fitratının zevk alacak şeylere düşkün olması sonucu, nefsinin arzularına yönelmesi. O bunu yaparken, taklit ettiği kimselere güvenir, onların arkadaşlığına ve kendileri aracılığıyla ulaşacağı nefsânî arzulara heves eder. Ardından görüşlerinin isabetliliğine ve kendilerini gerçeğe ulaştıracağına ümit bağlar veya özendiği kişilerin lütfekarlığını hesaba katar.

-Bireysel ve toplumsal mutluluk faktörler.

-Alışkanlıklarından ayrılamaması.

-Günlük yaşantıdaki stresler, meşguliyetler, çeşitli hastalık ve sıkıntılar.

-Nefsânî arzuların insan üzerindeki egemenliği, dünyevî arzu ve lezzetlerin çokluğu.

Bütün bunların sonucunda oluşan özentî, öylelerini nefsin doyumsuzluğuna ve kötü alışkanlıklarını normal telakki etmeye doğru sürükler. Bu da akli eylemlerin yerine getirilmesini önemli oranda engellemektedir.

Yine müellif akli hakikati idraktan alıkoyan engelleri sayarken, bunlardan dünyevî uğraşların onu meşgul ettiğini, sağlıklı bir şekilde çalışmasına engel olduğunu kabul eder. Olayı daha psikolojik boyutta ele alan Mâtürîdî, insanların doğasında bulunan sıkıntılar yanında, hayatının farklı boyutlarında karşılaştığı acı ve kederlerin de akıl üzerindeki etkisine dikkatleri çeker. Dolayısıyla bu tür etkenler insan aklını meşgul etmekte, onun küçük büyük, gizli açık her alandaki gerçeği kavramaktan alıkoymaktadır²⁹. Nitekim muhtaç ve fakir bir kimsenin, gelenek ve alışkanlıkların etkisiyle, hikmetin saklı bulunduğu noktayı nasıl tespit edeceği sorusu müellifin cevap aradığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla rububiyete ait hikmeti kavramada konumu bu olan ve söz konusu afetlere maruz kalan akıl, kendi sınırlarını aşamaz. Aşamadığı gibi, görevini doğrudan yerine getirmesine de mani olur.

Aklın sağlıklı bir şekilde işlemesine engel olan öncü faktörlerden kabul edilen nefsânî arzuların, aklın rakibi olduğunu kabul eden Mâtürîdî, bu duygunun insana özgü arzu ve şehvetlerle, bunları cazip gösteren şeytanlardan oluşan yardımcılarla desteklendiğini söyler. Bu tür şeytanî destekli bir duygunun, psikolojik fonksiyonunun etkisine vurguda bulunan müellife göre, nefsânî duygunun bütün güdülleri, duyu âlemi çerçevesinde ve yanı başımızda iken, hak yolda ilerlemenin bütün faktörlerinin duyular ötesindedir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu yorumları doğrultusunda müellif, iyi Müslüman uzak kalmanın temel etkenleri arasında, insan tabiatının (fitrat) nesne ve olayları güzel ve çirkin göstermede, akla muhalif düştükleri zamanda, birçok kimse için akıl ile insan fitratının gösterdiği neticeleri birbirinden ayırmak çok zor olduğunu kabul eder. Böyle bir değerlendirmenin nedeni ise, her şeyin “reel idraki” sorunudur. Yani kendine özgü verilerin dışında, farklı bir analiz ile çözümlenmeye çalışılmasındandır.

Öte yandan Mâtürîdî, bu veriler doğrultusunda Allah’ın fiillerini sorgulamanın bir dayanağı bulunmadığını ileri sürerken, bazı konuların haber yoluyla peygamberler aracılığıyla geldiğini vurgular ve bu alanda akıl yürütmenin, sağlıklı bir tutum olmadığını belirtir. Zira ona göre aklın sınırları dışında olan bu tür inanç konularını sorgulamak, akıl ötesi bir olgu olduğundan, dîni bir zorunluluk değildir (Mâtürîdî, 2002:131-134).

2-Taassup ve Taklit.

Mâtürîdî, model olacak kimsenin hakikate ulaşmasına engel olan ana faktörlerden birisini taassup olarak tanımlar. Zira ona göre peşin hüküm ve sabit fikirlikte, birey kendi anlayışının tam gerçeği yansıttığını, başkalarının ise bunu sağlayamadığını düşünür. Yine böyle bir kimse, kendi inancını irdelemez bile. Dolayısıyla kabullerindeki yanlış ve hataları görmez, hatta görmek de istemez. Çünkü o inanç kanıtlarına bilinçli bir şekilde yaklaşmamıştır. Zira taassup sonucu kabul edilen fikirlerde, her hangi bir akli eylem olmadığı için, aksi istikametteki kavrayış, onun için bir şey ifade etmez. Oysaki kabuller, akli bir zorunluluk sonucu oluşmalıdır.

Akli zaafardan kabul edilen hususlardan olan taassubun farklı bir boyutu da Mâtürîdî’ye göre taklit olgusudur. Zira taklit, bu eylemi gerçekleştirme çabasından kaçınmak amacıyla, nazar ve tefekküre dayalı araştırma yoksunluğunu neticesidir (Mâtürîdî, 2002:111). Bilindiği gibi Mâtürîdî, akaid sistemini oluştururken, taklitten kaçınmayı ve nazar ve istidlâl sonucunda, tahkiki imana ulaşmayı ana hedef olarak tayin etmiş ve bunu da kelâm ilminin temel prensibi olarak benimsemiştir (Mağribi, 1985:79).

Kur’an taklidin bilinçsizce yapılan bir eylem olduğunu vurgularken, sahiplerine de “körü körüne hareket edenler” şeklinde bir değer biçmiştir. Söz konusu kimseler, bu tutumlar nedeniyle helak edilmişlerdir. Bu tür bir yargılama, aynı zamanda dünyevî ve uhrevî felaketlerin çağırıcısı olmaktadır.

Kalbin hidâyete engel olan eylemleri anlatılırken, genellikle bu tavrın arkasında kibir ve ön yargı olduğu, âyetler bağlamında rahatlıkla gözlemlenmektedir. Nitekim model şahıs olan Şuayb peygamberin hidâyet daveti karşısında insanların “Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz” (Hûd 11/84-91) şeklinde bir tepki göstermeleri, bir tür ön yargı belirtisidir. Zira söz konusu âyet ifadelerinden evrensel bazda ahlak kurallarını içeren Hz. Şuayb’ın, davetini anlamamaları düşünülemez. Ancak “Biz seni içimizde zayıf görüyoruz. Kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlardık. Senin bizim yanımızda hiçbir değer yoktur” ifadeleri, itirazlarına açıklık getirmektedir. Yine Mekke müşriklerin “Biz arkadaşımızı daha iyi biliriz. Eğer onun doğru söylediğini bilseydik ona uyardık” demeleri de, bir tür önyargının belirtisidir. Öte yandan bu sözlerin sahipleri “Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kılıflıdır, kulaklarımızda ağırlık, seninle aramızda perde vardır. Elinden geleni yap, biz de elimizden geleni yapıyoruz” (Fussilet 41/5) şeklindeki söylemleriyle, açık bir şekilde doğruluğa karşı direnme gerekçelerini göstermişlerdir. Mâtürîdî’ye göre Allah’ın emir ve yasalarına karşı gelme, peygamberin sözlerini dinlememe, kibir ve inadın son noktasıdır. Zira bunlar hakikati kabule niyetli kimseler değildir. Zira hidayete yönelmek, öncelikle, bir meyli ifade eden “kulak vermek” suretiyle gerçekleşir. Oysaki hakikatten yüz çevirenler, bu tür eyleme yönelmekten uzaktırlar (Mâtürîdî, 2002:8). Böyle bir tutumun arkasında, ileri boyuttaki taassup ve taklit olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Taassubun oluşturduğu psikolojik yapı, ortamlara göre olumsuz anlamda farklı değerler kazanmıştır. Nitekim İslam tarihinde mezhep taassubunun ilerlediği, fikri müsamahaların tamamen ortadan kalktığı devirlerde, küfrün tanımı da değişmiş, her gurup kendi inancına aykırı hareket etmeyi, küfrün bir sınırı olarak algılamıştır (Kılavuz, 1984:90).

3-Cahillik.

Mâtürîdî'ye göre bir anlamda basiretsizliği de içeren bu terim, hidâyetin önündeki büyük engellerden biri olarak kabul edilmektedir. Bilgi ve idrakın karşı kıyısında olan cahillik ve basiretsizlik, daha çok ahiret bilincinin gerçekleşmemesiyle tezahür etmekte ve bu nedenle Kur'an da gerçeklerin mutlak olarak ölüm ötesinde anlaşılacağını vurgulamaktadır (et-Tekâsür 102/3-7). Ancak dinî hakikatlerin dünya hayatında da bilinebileceğini vurgulayan Kur'an ayetleri, "Keşke bilseydiniz" temennisiyle konuyu dile getirmektedir. Elbette bu ifadelerin arkasında, "bilmek için çaba sarfetseydiniz" şeklinde bir çağrı bulunmaktadır. Bu tür bir temenni tefekkür etmedikleri ve nazar eyleminde bulunmadıkları şeklinde yorumlanmıştır.

Evrendeki her şeyin hikmet içerisinde bir gayeye yönelik yaratıldığını ve var olduğunu belirten Mâtürîdî, insanı doğruluktan alıkoyan etkenler arasında, insanın bu hikmeti algılamaktan uzak olması, yani cehaleti veya ihtiyaçları olduğunu kaydeder. Oysaki bir insan belli alanlarda bilgili olsa bile, yaratmaya müteallik bazı hususlara aklı yetişemeyebilir, yani onun idrak gücünü aşabilir. Bu nedenle "adalet", "zülüm"; "hikmet" ve "sefeh" kavramları bazen benzerlik gösterse de, bunu ayıramamanın ana mazereti, bilgisizliktir (Mâtürîdî, 2002:218). Zira Mâtürîdî'ye göre dine bağlanmanın ve İlahî bilgiye ulaşmak, akli kullanmakla gerçekleşir. Kendilerine akıl verilmiş olması itibarıyla insanların inanç konularında Allah'a karşı cehalet türü bir itiraza hakları yoktur. Zira aklın varlığı bu tür itirazlara kapı kapar mahiyettedir.

Cehaletin Kur'an ve sünnete aykırı anlayış ve hayat biçimi olduğu da düşünüldüğünde, İlahî buyrukların kabulünün belirtisi olan model olmaya karşı umursamaz olmak şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır.

Kur'an cehaletin belirtileri olarak, isyan vasıtası (el-Bakara 2/274), hidayet mukabilinde dalalet talip olmak (el-Bakara 2/16), aşırı cinsel arzulara düşkünlük (en-Neml 27/54-55), dinî konuları bilgisizce tartışmak (Lukmân 31/20; el-Hac 22/8) dindarlara karşı tavrı takinmek (el-Furkân 25/63), hevâyâ tâbi olmak (Yûsuf 12/33) olarak belirtmiştir. Bu tür anlayış ve tutumlara sahip olan kişiler, cehalet içerisinde değerlendirilmekte ve hidayet olgusundan da uzak kalmak suretiyle model şahsiyet kimliğini yitirmektedirler.

Reel bağlamda bir sıfat olarak cehaleti üstlenen bireyin, bu tavrına neden olan etkenler arasında, duyu ve duygu zayıflığının önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Model şahsiyet olmanın önündeki önemli bir amil hevâyâ uymaktır. İnsanın geliştireceği davranmasını salık veren hevâ, kötülüğe prim veren bu konumuyla birçok İlahî buyrukla çelişmektedir. Genel anlamda nefsin bedensel arzularının aşırı temsilcisi olan hevâ, sürekli olarak kötülük ve günahlara insanı temayül ettirmektedir (Sa'd 38/26; en-Necm 53/3; el-Câsiye 45/23). Bu konumu nedeniyle insan hevâsının bireyler bazda farklılık arzemesi de, hevânın tanım ve eylem sınırını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır.

Nitekim peygamberler de, kendileri ve insanların hevâlarına uymamaları konusunda uyarılmıştır (eş-Şûrâ 42/15; Sâd 38/26).

Mâtürîdî'ye göre İlahî va'd ve va'id hikmet açısından gerekli olmuştur. Zira nefis ve hevâyâ itaate zorlama, insan tabiatının hoşlanmadığı erdemlere sevk etme, ancak İlahî buyrukları ihtiva eden teklif sonucunda olur. İnsan tabiatının, yapılan işlerin sonucunu göz önünde bulundurmamak hissiyle şekillendiğini düşünen müellife göre, yönelmiş olgunun sonucunda yarar ve zararı acele görmek isteyen nefis ve hevâ,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

elbette hidayet tezahürü olan model olma sonucunu uzak görmekte ve mümkün olduğu kadar, o tarafa yönelmekten insanı alıkoymaya çalışmaktadır (Matürîdî, 2002:100).

Hevâ ve nefsin istekleri yanında onlar için bahaneler oluşturan hayatın zorluklarına karşı, tefekkür ve istidlâl ile göğüs germek gerektiğini düşünen Mâtürîdî bunun, peşin bir menfaati bulunmadığı, kişiyi zevk ve arzularından alıkoymaya için, hevânın direnç göstereceğini belirtir. Ona göre bu güç durum, nefsin terbiyesiyle ve olumlu yönde alışkanlıklar kazandırılmasıyla aşılabılır. Nitekim mükellef olmadıkları halde çocukların ibadete yönelik bazı sözlü yaptırımlarda bulunulmasında da aynı gaye gözetilmektedir. Bu nedenle tefekkür ve istidlâl, hevânın karşısında önemli bir güç oluştururken, bunun zararlı ve yararlı nesnelere hakkında öğüt ve ibrete vesile oluşu da gözden uzak tutulmamalıdır (Matürîdî, 2002:110).

Mâtürîdî söz konusu problemi incelerken, değerlendirme bağlamında farklı bir tahlile girer. Şöyle ki, ona göre Allah, insanları iyiyi kötüden ayırmasını bilecek bir şekilde yaratmış, onların aklı idraklerine kötü davranışı çirkin, iyi tutumları da güzel göstermiştir. Bu sebeple o, insanın yapısal özelliğine paralel olarak, olumlu davranışlara onları davet etmiştir. Öte yandan insanın bazı davranışlardan nefret etmesi, bazı tutumları da benimsemesi, yaratıcının insana sunduğu özelliklerdendir. Beşerin dünya lezzetlerine meyledici bir karakterde yaratılması sonucu, bu lezzetler ona çekici görünmektedir. Yine acı ve meşakkat yükleyici durumlardan kaçan insan psikolojisi, onun aklı ile tabiatı arasında bir çatışmayı doğurmasına yol açar. Zor gelen şeye, zevk verici sonucu uğruna tahammül gösteren bireyin, aynı amaçla meşakkatın külfetlerine katlanır bir halde olması, hidayet amillerinden birisi olmuştur.

İnsan aklının zorluklara göğüs germeye karşı direneceği gerçeğine binaen, kötülüklerden yasaklanmış ve iyiliklere davet edilmiştir. Hidayet ve dalalete ulaştırıcı sebepler yaratan Allah, akıllarını kullanan kulların, harcıyacıkları çaba ve insan tabiatının hoşlanmadığı, nefsin nefret ettiği hususlara gösterecekleri tahammül derecesine bağlı olarak, nail olacakları üstün mertebeler hedeflemiştir. Bunun için de hakikate ulaşacak iki yol belirleyen yaratıcı, birincisini ve en üstünü duyular aracılığıyla oluşan müşâhede, ikincisi ise duyuları aşan nakil olarak tespit etmiştir. Bu veriler çerçevesinde iyi model olmaya ulaşmak amacıyla nefis ve hevânın etkisinden kurtulmak, eğitim, nefsi alışageldiği şeyden alıkoymaya özen gösterme ve yapmak istemediği şeye fitratın da benimseyebileceği güzel bir yöntemle sürekli olarak yönlendirmek suretiyle gerçekleştirilir (Matürîdî, 2002:221-224).

Bireysel anlamda tanrı edinilmesinden dolayı kalbin mühürlenme nedeni olan hevâ (Muhammed 47/16; el-Casiye 45/23), aynı zamanda toplumsal bazda ortak özelliklere sahip olup sosyal bir nitelik kazandığı da görülmektedir (el-Mâide 5/77). Buna göre Allah'ı hatırlamaktan uzak tutum ve davranışlarda yüce yaratıcıyı dikkate almayan fertlerin oluşturduğu toplum, hevâyâ tâbi olmuş ve hidâyetten uzak bir tutum içindedir (el-Kehf 18/18). Hevânın şeytanî olduğu düşünüldüğünde, zülüm ve şehvet ile kişinin kendisine yaptığı aşırılık, hevâ ile yaratıcısına karşı yönelmiştir (Razi, ts. I, 226). Yine hevâ, fert ve toplumların önüne, toplumsal bir baskı unsuru ve dolayısıyla yaşam tarzı olarak da sunulmaktadır. Nitekim hevâyâ tâbi olmanın, affi mümkün olmayan şirk (el-Furkân 24/43) veya bir zülüm olarak (Ahmed b. Hanbel, VI, 240) nitelendirilmesi de bu anlayış pekiştirmektedir.

İnsan yapısında yaratılıştan var olan hevâ olgusunun, yan faktörlerle birlikte, insanın hidayetden yüz çevirmesine neden olacak bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda hevâyı olumsuz kanallara sevkeden insanın, en önemli eksikliğinin, bilgisizlik olduğu da bilinmektedir (Rûm 30/29.). Bu özelliklere sahip olan bir kimse, hevâsına tâbi olarak, nefis ve şeytanın emirleri doğrultusunda hareket etmesi, bunun doğal bir sonucudur. Yeterli bilgi donanımına sahip olmayan insanın,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hidayetten uzaklaşma konusunda zannına uyması da kaçınılmazdır (el-A'râf 7/71; el-Mü'min 40/35-36).

Hevâ bir anlamda yerilen nefsin güdümünde olan ve birlikte kişiyi hidâyetten alıkoyma yolunda güç birliği etmiş iki dâhili engeldir. Nitekim nefis insan aklının boyunduruğu altına girmekte gerçekten önemli dirence sahiptir. Öte yandan nefis ne kadar olgunlaşırsa olgunlaşsın, yine de insanı kötülüğe itmekte ve yaşam boyu kişinin alt etmekte emin olamayacağı yegâne varlık olarak görülmektedir (Rıza, ty. I, 272). Nitekim konu bağlamında değerlendirilebileceğimiz Âl-i İmrân suresinin on dördüncü âyeti, hevânın motivasyonlarını, cinsel arzular, dünya tamahını oluşturan mal, mülk, para ve makam gibi hususlar olduğunu göstermektedir. Bu olgular aynı zamanda kişinin Allah'a karşı istiğna göstermesine yol açan etkenlerdir (İzutsu, 1959: II, 134-137, 199-200).

Kibir, gurur ve istiğnânın ifadesi ve hevânın insanî yansıması olan büyükleme, Kur'an âyetleri bağlamında, inkârcı ana vasfı olarak görülmektedir (el-A'râf 7/75-76; ez-Zümer 39/59-60). Nitekim cehennemde azap çeken insanlar arasında aşırı şımarık olanlar ile anormal şekilde böbürleneler olduğu anlaşılmaktadır (el-Mü'min 40/71-75). Kibrin arka planında, yaşamın her türlü kayıttan bağımsız olma arzusu (el-Câsiye 45/31; el-A'râf 7/146; el-Alak 96-9-10) ve ilmi yetkinlik düşüncesinin (el-Mü'min 40/83) olduğu anlaşılmaktadır. Kibirleşmek, haktan yüz çevirmede inat gibi bazı olumsuz nitelikleri de beraberinde taşımaktadır.

Sonuç

Kur'an'da model şahsiyetin ana teması olan hidayete sevk edici etkenler yanında, ondan alıkoyucu âmillerin de varlığı söz konusudur. Bunlar arasında sosyal faktörler olduğu gibi, psikolojik unsurların da bulunduğu anlaşılmaktadır. İyi model olmak, başta İlâhî irade (tevfik) olmak üzere birçok eylemin bir araya gelmesiyle oluştuğu gibi, ondan mahrum kalma da, bir takım faktörlerin içtimayla gerçekleşmektedir. Buna göre bu nitelikler tek başlarına hidayetten uzaklaştırmaz. Nitekim birçok kötü fiil vardır ki, zâtında küfür belirtisi olmakla birlikte, sahibi küfre nispet edilemez.

Kur'an'da akletme (düşünme) ve fıkhetme (anlama) fiilleri kalbe nispet edilmiştir. Mâtürîdî de her ikisinin eylemlerinde, üsve-i hasene niteliğine ulaşmaları için kelâmî bir terim olan nazar ve tefekkürü tavsiye etmiştir.

Mâtürîdî kalbi; duygu, irade ve bilinci içine alan tefekkür ve teemmül gibi topyekün bir fonksiyona sahip olan akıl şeklinde anlamamıza müsait ifadeler kullanmak suretiyle imanın, dolayısıyla dinin temelini akıllı yerleştirmiştir. Buna göre kelâm ilminin ana konularından olan iman ve hidayet kavramlarının, benzer eylemlere sahip akıl ve kalp endeksli oluştuğu görülmektedir. Bu doğrultuda model insanın temel özelliği olmasının gereken dinî ve imanî konuları idrak etme bağlamındaki bu akıllı-kalp birlikteliği, aynı zamanda kelâm ilminin de metodu olabileceği, bir tez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Albayrak, Ahmet (1998). İktbal'de Dinamik İnsan Anlayışı. *Divan*, 2, 241-254.

Biçer, Ramazan (2004). Mâtürîdî'ye göre Hidayete Engel olan Beşeri Zaafılar ve Tezahürleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1). 41-59.

Biçer, Ramazan-Sezgin, Osman (2017). Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî'de İrade Özgürlüğü. *Bilgi*, Sayı, 80, 239-263.

Kılavuz, Saim (1984) *İman Küfür Sınırı*, İstanbul: Ensar Yayınları.

Mağribî, Ali Abdülfettah (1985). *İmâm Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, Kahire.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Matürîdi, Ebu Mansur (2002), *Kitabü't-Tevhid*, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul: İsam Yayınları.

Matürîdi, Ebu Mansur (2007). *Te'vilatü Ehli's-sünnet*. İstanbul: Mizan Yayınları.

Önal, Recep (2013). Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kelam İlmi'ndeki Yeri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (3), 325-360.

Razi, Fahreddin (t.y) *Mefatihü'l-gayb*, Kahire.

Rıza, Reşid (ts), *el-Menâr*, Kahire.